

Raznolika uporaba arhivskega gradiva tretje veje državne oblasti

JELKA MELIK, PH.D., ASIST. PROF.

Senior counsellor archivist, Senior research Associate, Ministry of culture, Archives of the Republic of Slovenia, Zvezdarska 1, 1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: jelka.melik@gov.si

MATEJA JERAJ, PH.D.

Senior counsellor archivist, Ministry of culture, Archives of the Republic of Slovenia, Zvezdarska 1, 1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: mateja.jeraj@gov.si

The Diverse Use of Archives of the Third Branch of State Power

ABSTRACT

The basic idea of the classic doctrine of separation of powers in the modern world, both in the legislative and executive branches of the state power, exceeded. Among all branches, in the judicial there were the least changes. Its role is becoming the most significant because of the control over the executive (administrative courts) and the legislative branch (Constitutional Justice). Because of this fact, archival records of the third branch of government are very important and irreplaceable in identifying and researching the past, searching and protecting the rights of natural and legal persons and solving professional issues. Judicial power is implemented primarily by courts, which are bound only by the law. Although they are state institutions, they are in general independent from the other branches of government, of the legislative with executive branch. Court's decisions directly affect the rights of different individuals and resolve disputes that arise between them. The most important juridical archives are court records, which are an important source for scientific research, legislation, literature and publications.

Key words: archival records, the judiciary, the third branch of state power, archives, scientific research, court records, court administration, legal interest

Il diverso uso degli archivi del terzo settore del potere statale

ABSTRACT

L'idea basilare della classica dottrina della separazione dei poteri nel mondo moderno, sia nei settori legislativi che in quelli esecutivi del potere statale, è superata. Fra tutti i settori, in quello giudiziario sono avvenuti gli ultimi cambiamenti. Il suo ruolo sta diventando il più significativo a causa del controllo sull'esecutivo (Tribunali amministrativi) e sul settore legislativo (Corte costituzionale). A causa di questo fatto, i documenti archivistici del terzo settore governativo sono molto importanti ed insostituibili nell'identificazione e ricerca del passato, nella ricerca e protezione dei diritti delle persone legali e fisiche e nella risoluzione di problematiche professionali. Il potere giudiziario si accresce principalmente con i tribunali, legati unicamente alla legge, sebbene essi siano istituzioni statali, ma essi sono in generale indipendenti da altri settori del governo, da quello legislativo assieme a quello esecutivo. Le decisioni dei tribunali hanno generalmente effetto sui diritti individuali e dirimono questioni che sorgano su questi. Gli importanti archivi dei tribunali sono un'importante fonte per la ricerca scientifica, la legislazione, la letteratura e la pubblicazione.

Parole chiave: documenti archivistici, sistema giudiziario, terzo settore del potere statale, archivi, ricerca scientifica, documenti dei tribunali, amministrazione dei tribunali, interesse legale, pubblicazione della fonte

Raznolika uporaba arhivskega gradiva tretje veje državne oblasti

IZVLEČEK

Osnovne zamisli klasičnega nauka o delitvi oblasti so v sodobnem svetu, tako pri zakonodajni kot pri izvršilni veji oblasti, postale presežene. Sodna veja je bila deležna še najmanj sprememb. Njena vloga postaja vse usodnejša zaradi nadzora nad izvršilno (upravno sodstvo) in zakonodajno vejo oblasti (ustavno sodstvo). Prav zaradi tega dejstva je arhivsko gradivo tretje veje oblasti zelo pomembno in nenadomestljivo pri ugotavljanju oziroma raziskovanju preteklosti, iskanju oziroma zaščiti pravic fizičnih ter pravnih oseb in reševanju strokovnih vprašanj. Sodno oblast izvajajo predvsem sodišča, ki so sicer državne ustanove, a naj bi bila od drugih vej državne oblasti, od legislativne in eksekutivne, praviloma neodvisna, vezana le na zakon. Sodišča s svojimi odločitvami neposredno posegajo v pravice različnih oseb in razrešujejo spore, ki med njimi nastanejo. Najpomembnejše arhivsko gradivo sodišč so sodni spisi, ki so pomemben vir znanstvenih raziskav, zakonodaje, literature in objav.

Ključne besede: arhivsko gradivo, sodstvo, tretja veja oblasti, arhiv, znanstvena raziskava, sodni spisi, sodna uprava, pravni interes

1 Uvod

Evropska unija (EU) naj bi bila skupnost pravnih držav, kjer vlada pravo in kjer je zagotovljeno varstvo človekovih pravic in svoboščin. Pravo EU je naddržavno ali prevladujoče, kar pomeni, da ima na tistih področjih, ki so jih države članice prenesle na EU, prednost pred pravom držav članic, vključno z njihovim ustavnim pravom. Države članice so izvrševanje dela svoje suverenosti prenesle na skupnost, ki so jo ustanovile. Pojem država, kot je v tem prostoru danes v uporabi, je nastal kot posledica meščanskih revolucij, katerih cilj je bila med drugim vzpostavitev ustavne in pravne države z močno osrednjo državno oblastjo, ki naj bi zagotavljala pravno varstvo. Taka država naj bi uveljavila zahteve, da mora biti delovanje njenih upravnih in sodnih organov oprto na zakon in hkrati z njim omejeno. Delovanje zakonodajnega organa pa naj bi določala ustava kot najvišji zakon. Ustavna ureditev naj bi temeljila na delitvi oblasti na zakonodajno, sodno in izvršilno-upravno (*Vilfan, 1991, str. 112-121*). Osnovne zamisli klasičnega nauka o delitvi oblasti so v sodobnem svetu, tako pri zakonodajni kot pri izvršilni veji oblasti, presežene (*Šturm, 1999, str. 11-23*). Najmanj sprememb je bilo izvedenih na področju sodne veje oblasti. Njena vloga je počasi postajala vse pomembnejša in zaradi nadzora nad izvršilno (upravno sodstvo) in zakonodajno vejo oblasti (ustavno sodstvo) celo usodna. Prav zaradi tega dejstva je arhivsko gradivo tretje veje oblasti potrebno posebne pozornosti saj je nepogrešljivo in nenadomestljivo pri ugotavljanju oziroma raziskovanju preteklosti, iskanju oziroma zaščiti pravic fizičnih in pravnih oseb ter reševanju znanstvenih in strokovnih vprašanj. Ob tem ne gre pozabiti, da je francoska revolucija 1789 tudi pomembna prelomnica v zgodovini javnih arhivov, ki hranijo za državo in državljanje najpomembnejše dokumente (*Smole, 1976, str. 113-114; Schellenberg, 1968, str. 2*).

2 Sodna oblast

Sodstvo je glavni nosilec oziroma izvajalec tretje veje državne oblasti, katere naloga je zagotavljanje pravnega varstva. Povedano drugače: Sodno oblast izvajajo predvsem sodišča, ki so sicer državne ustanove, a naj bi bila od drugih vej državne oblasti, zakonodajne in izvršilne, praviloma neodvisna, vezana le na zakon. Praksa se tej zahtevi seveda le bolj ali manj približuje. Sodišča s svojimi odločitvami neposredno posegajo v pravice različnih oseb in razrešujejo spore, ki med njimi nastanejo.

Organizacijsko sestavlja sodstvo cel sistem sodišč, ki se delijo najprej na redna in izredna. Redna sodišča pa so lahko splošna (redna sodišča splošne pristojnosti) ali posebna oziroma specializirana (*Melik, 2011, str. 123-135*). Po vsebini ločimo kazensko, civilno, upravno in ustavno sodstvo. Kazensko in civilno sodstvo izvajajo redna sodišča splošne pristojnosti.

Civilno sodstvo pa obsega civilno pravnomočno in civilno nepravdomno ter civilno izvršilno sodstvo. Naloga civilnega pravnomočnega sodstva je odločanje v sporih iz osebnih, družinskih, premoženjskih in drugih civilnopravnih razmerij. Kadar teh odnosov zaradi njihove vsebine ali narave ni mogoče obravnavati v pravnomočnem postopku ali pa je v njih močnejše prisoten javni interes, odloča civilno nepravdomno sodstvo (na primer odvzem in vrnitev poslovne sposobnosti, razglasitev pogrešanega za mrtvega in

dokazovanje smrti, odločanje o pridržanju na zdravljenju v psihiatrični bolnišnici brez privolitve, določitev nujne poti, ureditev razmerij med solastniki, odločanje v mejnih sporih). Civilno izvršilno sodstvo je tisto, v katerem se s pomočjo državnih prisilnih sredstev v okviru izvršilnega postopka izvršujejo odločbe sodišč, drugih državnih organov in nekatere z zakonom določene listine (izvršilni naslov), ki nalagajo stranki dajatev, storitev ali opustitev v korist druge stranke.

Kazensko sodstvo opravljajo kazenski sodniki oziroma kazenski senati, ki odločajo o obstoju kaznivih dejanj, krivde storilcev in izrekajo kazenske sankcije. Pri svojem delu so vezani na kazensko materialno in kazensko procesno pravo.

Redna sodišča splošne pristojnosti obravnavajo kazenske in civilne zadeve na splošno, posebna sodišča, imenovana tudi specializirana, pa se lahko ustanovijo za obravnavanje določenih vrst zadev zaradi njihove svojevrstne narave ali pa kadar je za njihovo obravnavanje potrebno posebno poglobljeno znanje na ožjem pravnem področju. Taka specializirana sodišča so na primer gospodarska, delovna, vojaška. Države oziroma različni pravni sistemi ustanavljajo različna, času in razmeram primerna posebna sodišča.

Sodišča so v preteklosti vse bolj širila svoje pristojnosti. Sprva so bila omejena na področji kazenskega in civilnega prava, ki zadevata temeljne človekove vrednote - življenje, svobodo, lastnino. Kasneje se je njihovo delovanje razširilo na državno lastnino (računska sodišča), postopoma tudi na področji upravnega in ustavnega prava oziroma na drugi dve veji oblasti, in sicer na upravo (upravno sodstvo) in zakonodajo (ustavno sodstvo). Ob tem velja poudariti, da so zaradi obstoja in delovanja več sodnih instanc tudi sama sodišča pod sodnim nadzorom.

Ustavno sodišče je najvišji organ sodne oblasti za varstvo ustavnosti in zakonitosti ter človekovih pravic in temeljnih svoboščin.

Sodni nadzor nad zakonitostjo konkretnih upravnih aktov se opravlja prek institucije upravnega (administrativnega) spora, ki je lahko dano v pristojnost posebnih upravnih sodišč (t. i. francoski sistem), lahko pa je zaupano tudi rednim sodiščem (t. i. angloameriški sistem).

Arhivi so do sedaj daleč največ pozornosti in skrbi posvečali drugi veji oblasti, izvršilno-upravnim organom. Sodstvo je bilo bolj ali manj zanemarjeno. Temeljite raziskave dokumentarnega gradiva oziroma dokumentov, ki nastajajo pri sodiščih, nam omogočajo vpogled v bogato pisno dediščino, ki nastaja ob delovanju glavnih akterjev sodne veje oblasti.

3 Arhivsko gradivo sodišč - sodni spisi

Pri vseh sodiščih nastajajo sodni spisi, ki so vsekakor glavno in najpomembnejše arhivsko gradivo. Sodni spis je sestavljen iz posameznih dokumentov (vlog, zapisnikov, zaznamkov, odločb itd), ki se v poslovanju sodišč imenujejo pisanja in zadevajo predmet, o katerem odloča sodišče. Oblikuje oziroma osnuje se v sodni pisarni; ko namreč prispe prvo pisanje v neki sodni zadevi na sodišče, se v sodni pisarni vloži v ovoj, ki je iz tršega papirja. Vsak sodni spis oziroma sodno zadevo v sodni pisarni vpišejo v ustrezen vpisnik. Ti vpisniki so glavne sodne evidence. Brez njih sodne spise le težko uporabljamo.

Poglejmo zakaj se v zadnjih letih prepričanje o dragocenosti gradiva sodišč vse bolj uveljavlja.

3.1 Sodni spisi in njihova uporaba za pravne interese oseb

Sodni spisi so potrebni najprej iskalcem pravice. Vse od konca šestdesetih let prejšnjega stoletja do danes smo bili priča številnim obnovam sodnih postopkov oziroma rehabilitaciji obtoženih na kazenskih procesih v obdobju druge Jugoslavije. O tem nam govorita med drugim Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim ter obsežna študija Dachauski procesi, če navedemo samo dva primera¹.

1. Obe deli bosta podrobneje predstavljeni pozneje.

3.2 Sodni spisi in znanstvene raziskave

Sodne zadeve so v prvi vrsti odličen vir za **pravno zgodovino**. Poudariti moramo, da pravna zgodovina ni namenjena le raziskavam preteklosti zaradi preteklosti same, temveč tudi ali celo predvsem zaradi usmerjanja zakonodaje in pravne teorije. Na Slovenskem je bilo objavljane sodnih odločb v preteklosti skopo in nesistematično, zato je vrednost tovrstnega gradiva še toliko večja. Ob vpogledu v sodne spise se nam namreč razkrijejo mnoge stranpoti določenih zakonodajnih določb. Poglejmo nekaj tovrstnih pričevanj. Znameniti pravnik in pravni zgodovinar ter profesor kazenskega prava Metod Dolenc² je zapisal: *“Praksa je poklicana, da zakon uporablja primerno duhu časa, da otvarja nove vidike, kjer je zakonodajalec pustil praznine. Študij odločb iz praktičnih primerov pokaže šele pravo kombinacijo med življenjem in abstraktnimi normami zakona”* (Dolenc, 1932, str. 33). Študiju sodnih spisov je prisodil pomembno vlogo tudi pravnik, sodnik in strokovnjak za kazensko pravo Ivan Bele: *“Šele s pomočjo sodne prakse se nam kot pod drobnogledom razkrijejo finese in tudi razpoke v pravu, skozi njo se lahko neposredno seznanjamo s pravom, kakršno se potem, ko je zakonodajalec v sprejeti pravni normi razglasil svojo zamisel o urejanju razmerij med ljudmi, v resnici kaže v družbeni stvarnosti”* (Bele, 1987, str. 226).

Kazenski sodni spisi so prav tako zelo uporabljen vir za kriminologijo. Na to so že v knjigi *Postava in hudodelstvo* opozarjali njeni avtorji (Vodopivec et al., 1990). Med drugim navajajo, da je bil zgodovinski raziskavam kriminalitete posvečen kriminološki kolokvij Evropskega sveta leta 1985 v Strasbourgu. Med drugim je bilo ugotovljeno, da zgodovinske raziskave že ponujajo precejšnje število pomembnih odkritij, ki omogočajo boljše in celovitejše razumevanje kriminalne politike. Sklenjeno je bilo: *“Bodoči razvoj sodelovanja med kriminologijo, kriminalno politiko, historičnim raziskovanjem naj bi predvsem potekal na osnovi obravnavanja daljših zgodovinskih obdobj ter zlasti 19. in 20. stoletja, da bi se lahko tako vzpostavila povezava z aktualno politiko in prakso”* (Vodopivec et al., 1990, str. 225). Seveda pa je sodno prakso mogoče uporabiti le takrat, kadar imamo na razpolago dovolj visok odstotek sodnih primerov, sicer lahko izvajamo napačne zaključke in uveljavljamo nepravilne sklepe ali kot je zapisal Bele, *“zablodimo na tanki led preneglega sklepanja, kjer vsako resno in pošteno raziskovanje potone”* (Bele, 1987, str. 227).

Prav kazenski spisi so daleč najbolj edinstveno arhivsko gradivo. Kazensko pravo namreč predstavlja nekakšno jedro vsega prava v neki skupnosti, saj varuje in ohranja temeljne vrednote neke družbe in s tem omogoča njen obstoj. To so v določenem času in prostoru priznane tako temeljne vrednote posameznika kot tudi temeljne družbene vrednote. Med prve sodijo človekovo življenje, telesna nedotakljivost, svoboščine in pravice, premoženje in varnost. Med druge štejejo družbena ureditev, varnost države in njene najpomembnejše ustanove. Zavarovane vrednote so deloma vrednote, skupne večini ljudi, ki določeno družbo sestavljajo, deloma pa so to zavarovane koristi tistih, ki imajo v rokah oblast. Kljub načelno neodvisnemu sodstvu se preko kazenskih sodišč bolj ali manj vidno izvaja politika. Preko kazenskih materialnih norm se ustrahujejo politični in drugi nasprotniki, preko kazenskega postopka pa odstranjujejo ali vsaj omejujejo.

V drugih vrstah sodnih spisov je mogoče najti dragocene podatke za raziskave gospodarske in socialne zgodovine. Zapisniki zaslišanj obdolžencev, prič, strank in drugih udeležencev različnih postopkov nam odkrivajo način življenja ljudi, njihove stiske, probleme, potrebe. Sodni spisi vsebujejo tudi raznovrstne priloge, ki jih v obliki potrdil, listin, računov in izpiskov predlagajo sodišču kot dokazila osebe, ki nastopajo v sodnem postopku. Dragocene podatke nudijo tudi raznovrstna izvedenska mnenja. Kazenski gospodarski, konkurzni in poravnalni postopki razkrivajo določene kazalce ekonomskih razmer.

Veliko podatkov za sociologe in etnologe nudijo zapuščinski postopki, ki v popisih imetja zapustnikov in številnih prilogah, predvsem testamentih in računih, odkrivajo ne le premoženjske, temveč tudi kulturne razmere časa (na primer popisi knjižnic). Marsikaj najdemo tudi za zgodovino medicine v tako imenovanih odvzemih poslovne sposobnosti in podaljšanjih očetovske oblasti.

V Sloveniji imamo tako dela s področja pravne zgodovine kakor tudi dela s področja drugih znanosti. Katja Vodopivec³, dolgoletna profesorica kriminologije na ljubljanski pravni fakulteti, direk-

2. Metod Dolenc se je rodil 19. decembra 1875 v Slapu pri Vipavi in umrl 10. oktobra 1941 v Ljubljani.

3. Katja Vodopivec, rojena v Ljubljani 8. marca 1917, umrla v Ljubljani 13. avgusta 2012.

torica Inštituta za kriminologijo pri tej fakulteti in osrednja osebnost na področju raziskovanja kriminalitete, pri oblikovanju odziva nanjo in pri njenem preprečevanju, je posebej poudarjala, da je v svetu "nastala že vrsta zgodovinsko obarvanih raziskav, zlasti o kriminaliteti" (Vodopivec, 1990, str. 11). Toda ne le ob koncu prejšnjega stoletja, tudi danes je nastalo in nastaja mnogo tovrstnih raziskav. Nekatere so za diplomske naloge izdelali študenti zgodovine, druge študenti prava. Veliko vrednost arhivskega gradiva sodišč v svojih delih poudarja tudi pravica, sodnica, profesorica kazenskega prava na pravni fakulteti v Ljubljani in akademikinja Alenka Šelih. To kažejo že nekateri naslovi njenih del, na primer: *Ženske, kazensko pravo in kriminaliteta: storilke kaznivega dejanja detomora in umora v spisih Deželnega sodišča v Ljubljani /1899-1910/* (Šelih, 2013b, str. 213-230).

Ali Poskus razlage kriminalitete v tranzicijskih državah srednje in vzhodne Evrope (Šelih, 2013a, str. 313-317).

Primerjalne študije sodnih spisov pred drugo svetovno vojno in v prvem povojnem obdobju nam na primer kažejo, da imajo lahko že majhne spremembe pravnih načel in pravil (materialnega in formalnega kazenskega prava), ki so se oblikovala skozi daljša zgodovinska obdobja, velike in usodne posledice. Ti spisi so uporabljivi kot opomin pred napačnimi zakonodajnimi in političnimi odločitvami sodobnega časa. Z objavo glavne obravnave enega najbolj razvpitih povojnih procesov proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim je bila na potrebe skrbnega in premišljenega ohranjanja arhivskega gradiva pravosodnih organov opozorjena tudi javnost (Jeraj, Melik, 2015).

Vprašanja državne politične represije s poudarkom na sodnih procesih kot enem najmočnejših orodij nosilcev oblasti v preganjanju političnih nasprotnikov se loteva delo mladega zgodovinarja Žige Koncilija z naslovom *Politično sodstvo, Sodni procesi na Slovenskem v dveh Jugoslavijah* (Koncilija, 2015).

Zanimive, čeprav časovno zelo oddaljene, so tudi razprave o čarovniških procesih. Naj tu omenimo le Čarovnice Marjete Tratnik Volasko in Matevža Koširja (Volasko, Košir, 1995).

Viri o kazenskih procesih pa so bili objavljeni tudi na drugih mestih. Dachavski procesi so bili temeljito obdelani kot "raziskovalno poročilo z dokumenti" v obsežni strokovni publikaciji na začetku devetdesetih let. Na podlagi ohranjenih dokumentov procesa proti ljubljanskemu škofu Gregoriju Rožmanu sta Tamara Griesser Pečar in France M. Dolinar napisala znanstvenokritično analizo (*Dolinar, Griesser Pečar, 1996*). Griesser Pečarjeva je natančno predstavila še celo vrsto drugih t. i. duhovniških procesov⁴, povojne kazenske postopke pa so obravnavali tudi drugi slovenski zgodovinarji, med njimi Aleš Gabrič, Milko Mikola, Dušan Nečak, Božo Repe. Kmalu po letu 2000 je pri Mohorjevi v Celovcu izšlo delo z naslovom *Nacistična Avstrija na zatožni klopi. Anatomija političnega spektakularnega procesa v komunistični Sloveniji* (Elste, Koschat, 2005). Publikacija, ki obravnava sojenje nacističnemu funkcionarju, vodji civilne uprave za t. i. zasedena območja Koroške in Kranjske v Celovcu Friedrichu Rainerju iz leta 1947 v Ljubljani, skuša osvetliti notranje- in zunanjepolitične okoliščine procesa. Veliko pozornosti je bilo posvečeno tudi primeru iz novejšje slovenske zgodovine, t. i. procesu proti četverici, ki se je začel z aretacijo Janeza Janše ob koncu maja 1988 in končal približno dva meseca pozneje s sodbo Vojaškega sodišča v Ljubljani.

3.3 Sodni spisi in literatura

Zanimanje za sodne procese, posebno kazenske je bilo v literaturi prisotno v vseh časih. Ukvarjajo se namreč z večnimi vprašanji, ki si jih zastavlja človek: o pravici in krivici, o krivdi in kazni, o dobrem in hudem, o svobodi in nasilju, o poslušnosti in uporju ... Še posebej so "burili duhove" tako imenovani politični procesi, na katerih so sodili obtoženim zaradi filozofskih, verskih, znanstvenih in političnih prepričanj. Mnogi so bili predstavljeni v knjižni obliki. Eden najstarejših med njimi je proces proti Sokratu, ki je bil zaradi kritičnih pogledov na tedanje politične voditelje obtožen "brezboštva" in obsojen na smrt. Opisal ga je že Platon v Apologiji. Starodaven proces, ki mu je bila posvečena pozornost, je tudi proces zoper Jezusa Kristusa, ki ima vsekakor širši, ne le religiozen pomen. V tridesetih letih 19. stoletja je Georg Büchner⁵ napisal Dantonovo smrt, dramo o sojenju in smrtni obsodbi ene

4. Glej na primer Tamara Griesser Pečar: *Cerkev na zatožni klopi. Sodni procesi, administrativne kazni, posegi "ljudskeoblasti" v Sloveniji od 1943 do 1960*. Ljubljana: Družina, 2005.

5. Georg Büchner, nemški pisatelj in naravoslovec, se je rodil 17. oktobra 1813 v kraju Goddelau (Nemčija) in umrl 19.

najpomembnejših osebnosti francoske revolucije, ki mu je le-ta prinesla slavo in pogubo. Pri pisanju je uporabil veliko število zgodovinskih virov. Na prelomu 19. in 20. stoletja je Francijo pretresla afera Dreyfus, politični proces, ob katerem je francoski pisatelj Émile Zola⁶ napisal znameniti Obtožujem.

Po drugi svetovni vojni so mnogo bralcev pritegnile predstavitve nürnberških procesov. Več obravnav je bil deležen proces proti nemškemu vojnemu zločincu Adolfu Eichmannu. V Sloveniji je leta 1961 izšel Proces v Jeruzalemu, delo Herberta Grūna⁷, leta 1963 pa je bil objavljen Eichmann v Jeruzalemu, ki ga je napisala Hannah Arendt⁸, znana kot utemeljiteljica pojma banalnost zla. Prav veliko je bilo napisanega o raznovrstnih "stalinističnih" (ali "stalinskih") procesih tako v Sloveniji kot na tujem. Med slednjimi naj omenimo le prvega - Mrk opoldne, roman Arthurja Koestlerja⁹, ki je izšel že leta 1940 (pri nas 1986) in je s prikazom sicer umišljenega procesa izostril pogled na tovrstne komunistične kazenske postopke, ter Priznanje, delo Arturja Londona¹⁰ iz leta 1970, ki je opisal svojo "sodno izkušnjo" ob čistkah v češkoslovaški komunistični partiji leta 1951.

Tudi na Slovenskem so iz sodnih procesov črpali snov številni pisatelji oziroma avtorji leposlovja. Janko Kersnik¹¹ je zapisal: "Veruj mi, dragi, tudi v pandektah boš našel poezijo, če jo boš hotel....prav pri nas, v naših suhih aktih ali v enem samem zapisu najdeš lahko cel roman - tragedijo, da, večkrat tragedijo..." (Zagorski 1994, str. 4). Pisatelj Fran Milčinski¹², pravnik in sodnik, je snov za številna literarna dela zajemal iz sodne prakse in tudi tako opozarjal na probleme "neprilagojene" slovenske mladine.

Prav tako ne moremo mimo knjige Lavo Čermelja¹³ in njegovih spominov na t. i. tržaški proces¹⁴. O slovenskih političnih procesih v obdobju po drugi svetovni vojni govorita drami Primoža Kozaka¹⁵ (Afera in Dialogi, uprizorjeni v letih 1961 in 1962). Močno sled tudi leposlovju so zapustili Dachavski procesi, ki so zaznamovali predvsem čas od leta 1947 do 1949. Leta 1973 je izšel Zapisnik, roman pisatelja Vladimirja Kavčiča¹⁶, v katerem je na literarno domiselni način, ki vsebuje tako zapiski zasliševanja prič kot razmišljanja tedanjih zasliševalcev, pa mnenja predstavnikov intelektualcev, psihiatrične stroke itd., neusmiljeno razkrinkal metode slovenske komunistične partije, uporabljene v t. i. dachavskih procesih, odprl pa je tudi vprašanje o smislu in upravičenosti revolucije nasploh. V začetku osemdesetih let sta izšla roman Noč do jutra Branka Hofmana¹⁷ in Umiranje na obroke Igorja Torkarja¹⁸. Posredno so s povojnimi kazenskimi postopki povezana tudi druga dela, na primer Levitan

februarja 1837 v Zürichu (Švica).

6. Émile Zola, francoski pisatelj in novinar, se je rodil 2. aprila 1840 v Parizu in tam tudi umrl, 29. septembra 1902.

7. Herbert Grün, slovenski dramaturg, publicist, dramatik in prevajalec, se je rodil 29. Novembra 1925 v Ljubljani in umrl 20. decembra 1961 v Celju.

8. Hannah Arendt, ameriška politična teoretičarka in filozofinja judovskega rodu, se je rodila 14. oktobra 1906, v Hannoveru (Nemčija) in umrla 4. decembra 1975 v New Yorku (ZDA).

9. Arthur Koestler, madžarsko-britanski pisatelj in žurnalist, se je rodil 5. septembra 1905 v Budimpešti in umrl 1. marca 1983 v Londonu, sprva član komunistične partije, leta 1938 pa je zaradi razočaranja nad Stalinom iz nje izstopil.

10. Artur London, češkoslovaški komunist, politik in pisatelj, se je rodil 1. februarja 1915 v Ostravi in umrl 8. novembra 1986 v Parizu. Leta 1951 je bil na političnem procesu obtožen sionizma, trockizma in titoizma, bil obsojen na dosmrtno ječo, a je bil leta 1955 izpuščen in 1963 rehabilitiran.

11. Janko Kersnik, slovenski pisatelj, politik in notar se je rodil 4. septembra 1852 na Brdu pri Lukovici in umrl 28. julija 1897 v Ljubljani.

12. Fran Milčinski, pravnik, pisatelj in dramatik, se je rodil 3. decembra 1867, v Ložu in umrl 24. oktobra, 1932 v Ljubljani.

13. Lavo Čermelj, fizik in publicist, rojen 10. oktobra 1889 v Trstu, umrl 26. januarja 1980 v Ljubljani.

14. Lavo Čermelj, Ob tržaškem procesu 1941, Spomini in beležke, Mladinska knjiga, Ljubljana 1962.

15. Primož Kozak, slovenski dramatik in esejist, se je rodil 11. septembra 1929 v Ljubljani in 22. decembra 1981, tudi v Ljubljani.

16. Vladimir Kavčič, slovenski pisatelj in urednik, se je rodil 20. julija 1932 v Podgori v Poljanski dolini in umrl 22. julija 2014 v Ljubljani.

17. Branko Hofman, slovenski pesnik, pisatelj in dramatik, se je rodil 29. novembra 1929 v Rogatcu in umrl 12. junija 1991 v Ljubljani.

18. Igor Torkar (pravo ime Boris Fakin), slovenski dramatik, pesnik, pisatelj, publicist in diplomirani inženir kemije, se je rodil 13. oktobra 1913 v Kostanjevici na Krasu in umrl 1. januarja 2004 v Ljubljani. Aprila 1948 je bil na prvem dachauskem obsojen kot gestapovski agent na 6 let zapore s prisilnim delom, na zaplembo vsega premoženja in izgubo državljskih pravic. Po pritožbi mu je bila kazen zvišana na 12 let. Aprila 1952 je bil pogojno izpuščen.

Vitomila Zupana¹⁹ ali delo Cvetka Zagorskega²⁰ *Zločin*, za katerega je temeljito pregledal in nato opisal sodni proces zoper kmeta Bratušo, ki je bil pred okrožnim sodiščem v Mariboru v začetku 20. stoletja obsojen na smrt, ker naj bi ubil in pojedel lastno hči. Proces je odmeval po vsej Avstriji, saj je postavil pod vprašaj kvaliteto sodstva, kajti hči se je lepega dne živa in zdrava vrnila. Pisatelj se je lotil tega sodnega primera, ko je bil izpuščen iz zapora na Golem otoku. Ker je bil molk zanj boleč in žgoč, se je, da bi izpovedal svojo izkušnjo na posreden način - z literarnim delom, lotil *Zločina*.

3.4 Objave sodnih spisov

Objave kazenskih spisov s spremljajočo študijo niso ravno pogoste, čeprav zavedanje, da objava vira omogoča najbolj natančno in popolno uporabo arhivskega gradiva, ni novo. Vir namreč dogajanje predstavi v celoti in ne dopušča manipulacije z uporabniki, do katere lahko prihaja v primerih trgiranja posameznih stavkov oziroma odlomkov besedil iz konteksta. Predstavitev le nekaterih delov dokumenta namreč lahko poudari le manj pomembne vsebine, lahko pa privede celo do povsem napačnega razumevanja. Objava vira naj bi vsebovala tudi ustrezen znanstveni aparat. V kolikor naj bi štela kot znanstveno delo, mora biti podprta z ustrezno uvodno študijo, ki vsebuje zgodovinski oris, predstavitev pravne, ekonomske in druge ureditve (odvisno od tematike), z opisom strukture publikacije, načina dela ipd., opombami z natančnim citiranjem gradiva in morebitne uporabljene literature, z opisom nastopajočih oseb, krajev in dogodkov ter ustreznimi kazali. Marsikdaj je treba spoznati in vsaj deloma predstaviti tudi dodatno gradivo, ki dopolnjujejo vedenje o objavljenih virih, na primer dokumente, ki jih hranijo tuji arhivi. V primeru objave virov, ki izvirajo iz bližnje preteklosti, je zelo koristno vzpostaviti tudi stike s še živečimi osebami tiste dobe, s potomci, sorodniki, prijatelji, znanci in sodelavci obravnavanih oseb, ki lahko posredujejo pomembne dodatne informacije. Objavljanje arhivskih dokumentov je tako izjemno zahtevno delo, ob katerem je treba seveda natančno upoštevati tudi vso obstoječo zakonodajo o zaščiti osebnih podatkov, avtorskih pravic in tajnih podatkov.

Zato je izjemno pomembno, da se z objavljanjem arhivskega gradiva ukvarjajo za to delo usposobljeni posamezniki ali ustanove (strokovne, znanstvene ipd.). Mednje vsekakor sodijo arhivske ustanove. Arhivisti imajo neposreden dostop do arhivskega gradiva, ki ga ob svojem delu tudi izjemno dobro spoznavajo. Slovenski javni arhivi se že dalj časa posvečajo objavljanju virov. Arhivsko društvo Slovenije med drugim že vse od leta 1980 izdaja zbirko *Viri*, v kateri objavljajo arhivisti, zgodovinarji pa tudi predstavniki drugih strok. Tako je bil v 9. številki te zbirke pod naslovom *Partizanski zdravniki in pravniki med stroko in politiko (Jeraj, Melik, 1996)* na podlagi drobnega tožilskega spisa iz druge polovice leta 1944 predstavljen začetek kazenskega postopka zoper zdravnico Franjo Bojc Bidovec, po kateri se imenuje partizanska bolnišnica, in Viktorja Volčjaka, ustanovitelja te bolnišnice. Za kazniva dejanja, ki sta jih bila zdravnik obtožena, je bila zagrožena smrtna kazen, a je bila obtožnica pozneje umaknjena in postopek ustavljen.

Posebej obsežno objavo tovrstnih virov pa predstavlja delo z naslovom *Kazenski sodni proces proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim*, ki ga je pomladi 2015 izdal Arhiv Republike Slovenije. Publikacija, ki obsega več kot 1000 strani, omogoča podroben vpogled v enega najbolj znanih slovenskih političnih procesov, ki je potekal v poletnih mesecih leta 1947 pred Vrhovnim sodiščem Ljudske republike Slovenije v Ljubljani. S sojenjem petnajstim slovenskim izobražencem, podprtim z močno medijsko propagando, je želelo komunistično vodstvo obračunati z drugače mislečimi posamezniki, ki so si želeli vzpostavitev parlamentarnega večstrankarskega sistema po vzoru zahodnih demokracij. Proces, ki je postal po prvoobtoženem Črtomirju Nagodetu poznan kot Nagodetov proces, sodi med najbolj znane povojne politične procese na slovenskih tleh, služil pa je predvsem zastraševanju tako dejanskih kot potencialnih političnih nasprotnikov, zlasti iz vrst starih političnih strank.

19. Vitomil Zupan, slovenski pisatelj, pesnik, dramatik in esejist, se je rodil 18. januarja 1914 v Ljubljani in umrl 14. maja 1987, prav tako v Ljubljani. Leta 1947 je sicer dobil Prešernovo nagrado za novelo *Rojstvo v nevihti*, leto kasneje pa je bil že v zaporu. Med drugim je bil obtožen tudi izdajanja državnih skrivnosti in sovražne propagande. Okrožno sodišče v Ljubljani ga obsodilo na deset let zapora, na njegovo pritožbo pa mu je slovensko vrhovno sodišče leta 1949 zaradi "nepriemerne vedenja pred sodiščem" zvišalo kazen na 18 let zapora s prisilnim delom. Izpuščen je bil leta 1954. Zaporniška leta je opisal v romanu *Levitan*, *Pesmi iz zapora* so izšle šele skoraj 20 let po njegovi smrti.

20. Cvetko Zagorski, književnik, časnikar in prevajalec, rojen 22. marec 1916 na Jesenicah in umrl 2. septembra 2006 v Ljubljani.

Knjiga vključuje vrsto sistematično izbranih dokumentov, ki sledijo poteku sodnega postopka in sicer zapisnik glavne obravnave z obtožnico in sodbo ter večji del gradiva, s katerim je tožilstvo dokazovalo krivdo obtožencev. Ozadje procesa pa je mogoče spoznati s pomočjo obširne uvodne študije, ki predstavi potek procesa, življenjske poti obsojenih, notranje in zunanje politične okoliščine procesa ter izčrpen pregled kazenskega prava, njegov pomen in vlogo v družbi ter njegove značilnosti v prvi in drugi Jugoslaviji (do začetka procesa). Čeprav so nekateri dokumenti izjemno obsežni, nekateri pa so si med seboj precej podobni, so vsi objavljeni v celoti - izbira določenih odsekov je namreč vedno subjektivna in ne dovoljuje bralcu, da bi našel vse tisto, kar ga morda zanima, in da bi si ustvaril svoje mnenje o pomenu posameznih podatkov. Tako uvodna poglavja kot objavljeni dokumenti vsebujejo veliko število dokaj obsežnih opomb (pod črto), ki predstavljajo v njih nastopajoče osebe, organizacije in dogodke. Na podlagi virov, objavljenih v Kazenskem procesu proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim je mogoče ugotoviti, čemu vse lahko ta (in druge takšne objave) služijo. Omembe vredno je že upoštevanje pomena obdobja, v katerem se viri dogajajo, in prva leta po končani drugi svetovni vojni so gotovo zelo pomembna za razumevanje novejšje slovenske zgodovine. Dokumenti, nastali v tej dobi, pa niso bogat vir le za pravno zgodovino, ampak tudi politično, gospodarsko, kulturno. Objavljeno gradivo ne vsebuje le arhivskega gradiva, ki ga hranijo slovenski arhivi, ampak upošteva tudi britanske dokumente (točneje korespondenco med britanskimi diplomati v Jugoslaviji in Sloveniji ter zunanjim ministrstvom v Londonu), ki so na voljo v britanskem nacionalnem arhivu.

4 Arhivsko gradivo sodišč - zadeve sodne uprave

V tako imenovanih zadevah sodne uprave najdemo zelo raznovrstno dokumentarno gradivo iz gradivo. Prav gotovo moramo izpostaviti seje vsakokratnega vrhovnega sodišča kjer se usmerja in harmonizira sodna praksa. Prav tako najdemo med tovrstnimi zadevami razne razprave in predloge o organizaciji in reorganizaciji sodišč ter razna sodna mnenja, ki so zelo pomembna za pravnike in študente prava²¹.

5 Zaključek

Določanje arhivskega gradiva sodišč je vsekakor zelo odgovorna naloga. Prav gotovo morajo imeti arhivisti pri tem glavno besedo a je pri tovrstnem gradivu nujno poudariti tudi sodelovanje strokovnjakov, ki jih predlaga sodna veja oblasti oziroma posamezna sodišča. Le tako se bo namreč lahko ohranilo res pravo dokumentarno gradivo, ki bo služilo ne le znanstvenikom in drugim raziskovalcem, temveč tudi drugim uporabnikom, predvsem za izvedbo raznoraznih postopkov (vse od zakonodajnih do pravnih, nepravdnih in kazenskih).

Sodna veja oblasti je vsekakor vredna posebne obravnave. Posebej je treba poudariti njeno dvojno vlogo. Na eni strani je pomemben ustvarjalec arhivskega gradiva in na drugi prav poseben uporabnik arhivskega gradiva.

Vsi ti primeri, ki jih navajamo v podkrepitev naših izvajanj, so le drobci oziroma kapljice iz morja tovrstnih primerov uporabe sodnih spisov za potrebe znanosti, zakonodaje in zaščite pravic. Vrednost sodnih spisov je praviloma večja pri višjih sodnih instancah, a nikakor ne vedno. Prav posebej so pomembne zadeve ustavnega sodišča, ki skrbi za varstvo človekovih pravic in svoboščin, čeprav je objava teh zadev v zadnjem času dokaj bogata. Povedano drugače: če nimamo ohranjenega gradiva, se tudi uporaba gradiva v javnih arhivih ne more razviti v polni oziroma zadovoljivi meri.

Viri in literatura

Bele, Ivan (1987). Politična kazniva dejanja v jugoslovanski sodni praksi. V: Bavcon L., Bele I., Kobe P., Pavčnik M. et. Al (1987): *Kazenskoopravno varstvo države in njene družbene ureditve*. Zagreb: Globus.

Dachauski procesi (raziskovalno poročilo z dokumenti). Ljubljana: Komunist, 1990.

Dolenc, Metod (1932). *Sodni kazenski postopnik Kraljevine Jugoslavije: sistematični prikaz*. Ljubljana: Tiskovna zadruha.

21. Glej tudi: Richard A. Posner, *Pravo in literatura*, Pravna fakulteta in Cankarjeva založba, Ljubljana 2003, str. 309-356.

- Dolinar, France M., Griesser Pečar, Tamara (1996). *Rožmanov proces*. Ljubljana: Družina.
- Elste, Alfred, Koschat, Michael, Filipič, Hanzi (2002). *Nacistična Avstrija na zatožni klopi: anatomija političnega spektakularnega procesa v komunistični Sloveniji*. Celovec: Mohorjeva.
- Griesser Pečar, Tamara (2005). *Cerkev na zatožni klopi. Sodni procesi, administrativne kazni, posegi "ljudskeoblasti" v Sloveniji od 1943 do 1960*. Ljubljana: Družina.
- Jeraj, Mateja, Melik, Jelka (2015). *Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.
- Jeraj Mateja, Melik Jelka (1996). *Partizanski zdravniki in pravniki med stroko in politiko* (Viri 9). Ljubljana: Arhivsko društvo.
- Koncilija, Žiga (2015). *Politično sodstvo. Sodni procesi na Slovenskem v dveh Jugoslavijah*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Melik, Jelka (2011). *Osnove prava in pravne države za arhiviste*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.
- Posner, Richard A. (2003). *Pravo in literatura*. Ljubljana: Pravna fakulteta in Cankarjeva založba.
- Schellenberg, Theodore R. (1968). *Moderni arhivi. Principi in tehnika rada*. Beograd: Savez društava arhivista Jugoslavije.
- Smole, Majda (1976). *Zgodovina arhivistike in arhivske službe*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije.
- Šelih, Alenka (2013a). Poskus razlage kriminalitete v tranzicijskih državah srednje in vzhodne Evrope. V: *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, letnik 64, št. 4., str. 313-317.
- Šelih, Alenka (2013b). Ženske, kazensko pravo in kriminaliteta: storilke kaznivega dejanja detomora in umora v spisih Deželnega sodišča v Ljubljani (1899-1910). V: Verginella, Marta (ur.). *Dolga pot pravic žensk: pravna in politična zgodovina žensk na Slovenskem*, str. 212-230. Zbirka Razprave FF, ISSN 2335-3333, 1. izd. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete: Studia humanitatis, str. 213-230.
- Šturm, Lovro (1999). *Omejitev oblasti: ustavna izhodišča javnega prava*. Ljubljana: Nova revija.
- Vilfan, Sergij (1991). *Uvod v pravno zgodovino*. Ljubljana: Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.
- Vodopivec, Katja et al. (1990). *Postava in hudodelstvo. Kriminaliteta na Slovenskem v 19. stoletju*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Volasko Tratnik, Marjeta, Košir, Matevž (1995). *Čarovnice*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče (zbirka Spekter).
- Zagorski, Cvetko (1994). *Zločin*. Ljubljana: 1994.

SUMMARY

The basic idea of the classic doctrine of separation of powers in the modern world, both in the legislative and executive branches of the state power, exceeded. Among all branches, in the judicial there were the least changes. Its role is becoming the most significant because of the control over the executive (administrative courts) and the legislative branch (Constitutional Justice). Because of this fact, archival records of the third branch of government are very important and irreplaceable in identifying and researching the past, searching and protecting the rights of natural and legal persons and solving professional issues. Judicial power is implemented primarily by courts, which are bound only by the law. Although they are state institutions, they are in general independent from the other branches of government, of the legislative with executive branch. Court's decisions directly affect the rights of different individuals and resolve disputes that arise between them. The most important juridical archives are court records, which are an important source for scientific research, legislation, literature and publications. Determining of archival records of courts is certainly a very responsible job. Archivists certainly must have the leading role, although when dealing with this kind of records it is necessary to co-operate with experts proposed by the judiciary or individual courts. Only then adequate current records, which will serve not only to scientists and other researchers, but also to other users, mainly for carrying out various procedures (from the legislative to the civil, non-judicial and criminal procedures) will be maintained. Judiciary is certainly worthy of special treatment. Special emphasis should be given to its dual role. On one side it is an important creator of archival records and on the other a special user of archival records. All these examples, cited in our article, are only fragments or droplets from the sea of such cases of the use of court records for the purposes of science, legislation and protection of rights. Value of judicial records is generally greater at higher levels of jurisdiction, but not always. Especially important cases are those of the Constitutional Court, which is responsible for the protection of human rights and freedoms, although the release of such cases in recent times is quite rich. In

other words, if we do not have preserved records, the use of archival records in public archives cannot develop fully and satisfactorily.

Tipology: 1.01 Original Scientific Article

Submitting date: 31.01.2016

Acceptance date: 20.02.2016